

ESKİÇAĞ ANADOLU'SUNDA TÜRK İZLERİNE DAİR TESPİT VE
ÖNERİLER
*SOME IDEAS AND SUGGESTIONS ON TURKIC PRESENCE IN
ANCIENT ANATOLIA*

İlhami DURMUŞ

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of History

ilhami@gazi.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6237-1518

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
1/2, Eylül - September 2019 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
www.oannesjournal.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 27.06.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 07.09.2019
Sayfa-Pages : 95 – 116

 : <http://dx.doi.org/10.33469/oannes.17>

This article was checked by Viper or ::plagium™

Atıf – Citation: DURMUŞ, İlhami, “Eskiçağ Anadolu’sunda Türk İzlerine Dair Tespit ve Öneriler”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/2, Eylül / September 2019, ss. 95 – 116.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

1/2, Eylül - September 2019

95 – 116

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ESKİÇAĞ ANADOLU'SUNDA TÜRK İZLERİNE DAİR TESPİT VE ÖNERİLER SOME IDEAS AND SUGGESTIONS ON TURKIC PRESENCE IN ANCIENT ANATOLIA

İlhami DURMUŞ

Öz

Anadolu coğrafi konumu ve ikliminden dolayı çok erken dönemlerden başlamak üzere çeşitli kavimler tarafından iskan edilmiştir. Buraya Türklerin ataları ve onlarla akraba topluluklar da gelerek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Anadolu ve çevresinde varlığını sürdüren ilk kavimler dalgası arasında Sumerliler, Subarlılar, Kutlar, Elamlılar, Kaslar, Hurriler, Hattiler ve Urartular sayılabilir. Bunlardan sonra Kimmerler, İskitler/Sakalar ve Siraklar bir sonraki göç dalgası içinde yer almışlardır. Bu son sayılanların Türkler ve Türklükle bağlantısı bütün arkeolojik ve filolojik verilerle ortaya konulmuştur. Onların dilleri, inançları, gelenek ve göreneklere ile sanat anlayışlarının daha sonraki Türk topluluklarıyla bağlantısı ortaya konulmuştur. Kimmerler, İskitler ve Sirakların Anadolu'da varlıkları da hem yazılı kaynak hem de arkeolojik kazı ve yüzey araştırması verileriyle tespit edilmiştir. Bu bağlamda Anadolu'da ne kadar kaldıkları, nerelere yayıldıkları ve ne tür malzeme bıraktıkları da anlaşılmıştır. Bunlar yazılı kaynaklardaki bilgiler, kazılardan çıkarılan buluntular ve coğrafya adlandırmalarından açık bir şekilde öğrenilebilmektedir. Anadolu'da yeni yapılacak kazılar sonucunda ortaya çıkarılacak buluntular ve kaynaklardaki bilgilerin sistematik bir biçimde değerlendirilmesi Eskiçağ Anadolu'sunda Türk iz ve etkilerini daha belirgin bir şekilde ortaya koyacaktır. Bu

Abstract

Due to its geographical location and climatic conditions, various peoples settled in Anatolia from the dawn on. Ancestors of Turks or their relatives also came to Anatolia. Among the earliest peoples living in Anatolia and around, we can count the Sumerians, Subarians, Guti, Elamites, Kassi, Hurrians, Hattians and Urartians. After them, Cimmerians, Scythians and Siraks came in another wave of migration. Turkic connection of the latter group was attested with archaeological and philological evidences. It was revealed that their languages, beliefs, traditions and customs, and arts are related to the later Turkic peoples. Their presence in Anatolia was recorded in written sources, as well as displayed by archaeological surveys, which indicate how much they stayed in Anatolia, where they spread and what kind of relics left. New archaeological studies in Anatolia would certainly provide new material for the topic and their systematic analysis together with the written sources would reveal more about Turkic presence and relics in ancient Anatolia. In order to increase our knowledge and to strengthen the thesis, however, we need new and more archaeological expeditions and surface studies, and then we should

hususla mevcut verilerin güçlendirilmesi için yeni kazı ve yüzey araştırmalarının yapılması, bütün ortaya çıkarılan maddi kültür unsurlarıyla yazılı kaynaklardaki bilgilerin birlikte değerlendirilmesi bu tezin güçlendirilmesi için bir zorunluluk olarak görülmelidir.

combine the data derived from material culture with those in sources.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Türk, Kimmer, İskit/Saka, Sirak, Tarih, Arkeoloji.

Keywords: Anatolia, Turks, Cimmerians, Scythians, Siraks, History, Archaeology.

Giriş

Türk adının M.S. VI. yüzyıl ortasında Gök Türkler tarafından kurulmuş olan devlet (552- 744) ile ortaya çıktığı kabul olunmaktadır. Türk adı ilk olarak 542 yılında Çin kaynaklarında görünmektedir.¹ Bilge Tonyukuk yazıtında 725, Köl Tigin yazıtında 732, Bilge Kağan yazıtında 735 yılında Türkçe olarak “Türk” adı geçmektedir.² Türk adının başka kaynaklarda da geçip geçmediği üzerinde durulmuş, bilim adamları Grek kaynaklarında geçen Thrak, Targita, Tyrkae, Hint kaynaklarında geçen Turukha, Turuşka, Ön Asya’da çivi yazılı metinlerdeki ülke adı Turki kelimesi ile Asurca çivi yazılı belgelerde geçen Turukku ve hatta Tevrat’taki Togharma adı ile “Türk” adının bağıni kurmaya çalışmışlardır.³ Türk kelimesinin kökeninin yanında taşıdığı anlam üzerinde de durulmuştur. Türk sözünün “güç, kuvvet, kudret, güçlü, kuvvetli, kudretli” vb. anlamlarına dikkat çekilmiştir.⁴

Türk kelimesi bir kavim adı olarak milattan önceki devirlerde ister kullanılsın ister kullanılsın, Türklerle ve Türklükle ilgili kavimlerin varlığı bir gerçektir. Eskiçağ’ın ana kaynakları olan filolojik, arkeolojik ve antropolojik kaynaklar sayesinde Türklerle ilgili bilgilere ulaşabilmek mümkündür. Özellikle filolojik belgeler Türk varlığını ortaya koymada önemli bir yer tutuyor. Ön Asya’da özellikle Anadolu’da ve Anadolu’yla bağlantılı olmak üzere yakın çevresinde çeşitli kavimlerin Türk ya da Türklerle akrabalıkları artık bilim çevrelerinde kesinlikle kabul görüyor. Bu kavimler M.Ö. 4. bin yılın sonlarından itibaren tarih sahnesinde görünüyorlar. Onların adları yazılı belgeler sayesinde takip edilebiliyor.

Anadolu’da çeşitli kültürlerin oluşumu ve gelişimine imkan veren şartlar erken dönemlerde ortaya çıkmıştır. Asya ve Avrupa kıtaları arasında uzanmış bir köprü gibi olması, Eski Doğu ve Batı kültür çevreleri arasında bulunması, tarihin en eski dönemlerinden başlamak üzere, doğu ve batıdan çok sayıda kavmin göçünün Anadolu topraklarına gerçekleştirilmesi Anadolu’daki kültürel

¹ Liu Mau-Tsai, 1958: 28.

² Orkun, 1987: 22- 73, 99- 121; Durmuş, 2017: 90.

³ Kafesoğlu, 1966: 307.

⁴ Nemeth, 1932: 275- 281; Munkacsi, 1925: 59- 63; Mori, 1978: III-XV; Orkun, 2004: 29- 30; Ayda, 1976: 239- 247; Durmuş, 2016: 115.

oluşuma ve gelişime büyük ölçüde etki etmiştir. Anadolu'da birbirinden farklı iklimlerin görülmesi de kültürel oluşum ve gelişime büyük ölçüde katkı sağlamıştır.⁵

Anadolu'nun orta ve batı bölgeleri tarıma elverişli şartları oluştururken, doğu bölgesi ise hayvancılığa dayalı şartları oluşturmuş ve kültürlerin de gelişimleri büyük ölçüde coğrafi şartların sağladığı imkânlarla paralel gelişme göstermiştir. Bu kapsamda Anadolu'nun coğrafi konumu, iklimi ve doğal kaynakları çeşitli kavimlerin Anadolu'ya gelip yaşamalarına zemin hazırlamıştır. Farklı kavimlerin Anadolu'ya gelerek yerleşmeleri, coğrafi şartlardan dolayı kolay olabilmektedir.

Anadolu'ya gelerek yerleşen kavimler arasında Turanî ya da Aziyenik tabir edilen, Türklük ve Türklerle bağlantılı çok sayıda kavim de yer almaktadır. Tarihi devirlerin başlangıcından itibaren, klasik döneme kadar Anadolu ve çevresinde Türklerle bağlantılı kavimler varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların dilleri Türkçede olduğu gibi, kelimelerin türetilmesinde son ekler kullanılan ve fiillerin çekiminde ne şekilde olursa olsun kökleri değişmeyen dillerdir. Bu dil grubuna dâhil Anadolu ve çevresinde varlığını sürdüren ilk kavimler dalgası arasında Sumerliler, Subarlular, Kutlar, Elamlılar, Kaslar, Hurriler, Hattiler ve Urartulular sayılabilir.⁶

Anadolu'da yukarıda adlarını belirttiğimiz kavimlerden başka Türkler ve Türklükle bağlantılı kavimlerden de söz edebiliriz. Bunlar için Anadolu'ya gelen ikinci dalga tabirini kullanabiliriz. M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 2. yüzyıla kadar Anadolu ve yakın çevresinde varlığını sürdüren bu kavimler arasında Kimmerler, İskitler ve Siraklar sayılabilir. Bu çalışmamızda adı geçen kavimler üzerinde durulacaktır.

YAZILI KAYNAKLARA GÖRE ANADOLU'DA TÜRK İZLERİ

Kimmerler

Türk kültür dairesi içerisinde yer alan kavimlerden birisi Kimmerlerdir. Onlar Proto- Türkler olarak tanımlanan Ural- Altay kökenli bozkır konar-göçerlerinin batı kolunu oluşturmaktadırlar. M.Ö. 2. bin başlarından M.Ö. 8. yüzyıla kadar -merkez Kırım olmak üzere- Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır. Onlar doğudan gelen İskitlerin baskısı sonucunda göç etmek zorunda kalmışlardır. Kafkas geçitlerini aşan Kimmer göç dalgaları - yeni bir yurt edinmek amacıyla- Anadolu'yu istilaya başlamışlardır.⁷

Kimmerler Kafkaslardan Anadolu'ya yöneldiklerinde ilk olarak Urartulularla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun doğusunda Urartu devletinin sınırları bir taraftan Kuzey Suriye ve Fırat'a kadar, diğer taraftan Kafkaslara kadar genişlemiş ve Urartulular büyük bir devlete sahip olmuşlardır. Urartulular gerek Sargon ve ondan sonraki Asur krallarının, gerekse Kafkas geçitlerinde gittikçe büyüyen

⁵ Kinal, 1987: 1- 8.

⁶ Durmuş, 2007: 3- 8.

⁷ Tarhan, 1984: 109- 110.

Kimmer tehlikesi yüzünden Asur etki alanından çekilmek zorunda kalmışlardır⁸. Kimmerler Kafkas geçitlerini aştıktan sonra doğrudan Urartulularla karşılaşmışlardır. Urartu kralı II. Arğişti (M.Ö. 714- 685) kuzeye yönelerek, Kimmer akınlarını önlemeye çalışmıştır. Ancak o, M.Ö. 707 yılında ağır bir yenilgiye uğramıştır. Urartu kralı olan II. Rusa (M.Ö.685- 645) ise, akıllıca bir politika izleyerek Kimmerlerle anlaşmış, Asur'a karşı onlarla ittifak yaparak bir kısım Kimmer boylarını Urartu topraklarında bırakmış ve ana göç kolu batıya doğru ilerlemeye başlamıştır.⁹

Kimmerlerin Urartu yerleşim merkezlerine saldırılarını ve bazı yerleri yakıp yıktıklarını gösteren arkeolojik buluntular da elde edilmiştir. Patnos yakınlarında bulunan Giriktepe ya da Değirmen-tepe höyüğünde kazılar yapılmıştır. Burada bir Urartu sarayı bulunmuştur. Sarayın şiddetli bir yangın sonucunda tahrip olduğu, kerpiç duvarların pişerek, tuğlalaştığı ve günümüze kadar sağlam kaldığı anlaşılmaktadır. Sarayda savaş sırasında yanmış olan insanların iskeletleri bulunmuştur. Savaş anındaki şiddetli yangında cesetler yanarak kömürleşmiştir. M.Ö 8. yüzyılın sonlarına doğru ani bir düşman saldırısı sonucunda saray ve eklentilerinin yanarak çöktüğü ve içindekilerin kurtulamadığı düşünülmektedir. Bu ani saldırıyı yapan düşmanın kuzeyden, Kafkaslar üzerinden gelen Kimmerler olduğu sanılmaktadır¹⁰. Urartu kralı II. Arğişti'nin kuzeye doğru saldırıları durdurmak maksadıyla harekete geçmesi de Giriktepe Sarayı'nın Arğişti'nin Urartu kralı olduğu dönemin ortalarına doğru Kimmerler tarafından yakılıp yıkıldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir.¹¹

II. Arğişti zamanında Kafkas ötesinden gelerek, Anadolu içlerine kadar inen Kimmerler Urartulular için büyük tehlike oluşturmuştur. II. Arğişti her ne kadar onlara karşı harekete geçtiyse de, daha çok savunmaya yönelik kaleler inşa ettirmiştir. Bunlardan en önemlisi Erzincan yakınlarında bulunan Altın-tepe'de çok korunaklı olarak yapılmış olan sınır kalesidir. Bu kale Erzincan ovasında yükselen doğal bir tepenin üzerine kurulmuş ve etrafı da surlarla çevrilmiştir. Altın-tepe'nin bu korunaklı durumundan dolayı diğer Urartu merkezleri gibi bir yağmaya maruz kalmadığı anlaşılmaktadır.¹² II. Rusa'nın Kimmerlerle anlaşarak, onları batıya doğru yönlendirmesi sonucunda Urartulular Kimmer saldırılarından kurtulabilmişlerdi. Ayrıca, Kimmerlerin batıya doğru yönelmelerinde arkadan gelmekte olan İskitlerin baskısının etkili olabileceği de düşünülebilir.

Asur tarihinde Sargonidler devri denen M.Ö. 722- 626 yılları arasındaki zamanda kudretli Asur krallarını daimi surette meşgul eden olaylardan birisi Kimmerler'in Anadolu'ya girerek, kısa zamanda Asur sınırlarına ulaşmış olmalarıdır. Bu dönemin başlarında kral olan Sargon (M.Ö. 721- 705) zamanında Asur devleti çok güçlenmiş, Fırat'ın doğusunda Güneydoğu Anadolu coğrafyasından başka, bu hattın batısında Kargamış, Zincirli, Maraş, Malatya, Adana, Tarsus ve Kayseri bölgelerini de ele geçirmiştir. Kendisinden sonraki kral Sanherib (M.Ö. 704- 682) zamanında Tabal, Hilakku ve Kammanu eyaletleri

⁸ Tansuğ, 1949: 536.

⁹ Tarhan, 1984: 111.

¹⁰ Belli, 1982: 157- 158.

¹¹ Durmuş, 1997: 274.

¹² Belli, 1982: 172.

kaybedilmiş, daha sonra kral olan Asarhaddon (M.Ö. 681- 668) devrinde ise, Asur'un Anadolu'daki gücü gittikçe azalmıştır¹³.

Kimmerlerin adından ilk defa Asarhaddon zamanında, yani Asur devletinin güç kaybettiği bir dönemde bahsedilmektedir. Kimmerlerin Asur'un kuzey sınırlarına inerek, Asurlularla mücadeleye girişmiş oldukları anlaşılmaktadır. Asarhaddon zamanında Kimmerler Hilakku ile de ittifak yapmışlardır. Fakat Kimmerler tarafından buranın zapt edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Que için bir Kimmer tehlikesi gerçekleştiyse, ancak Hilakku'dan ve Kimmerlerin istilasından dolayı olmuştur. Fakat Asarhaddon Kimmerleri olduğu gibi, Hilakku'yu da mağlup etmiştir. Asarhaddon devrindeki durum Asurbanipal zamanında da devam etmiştir. Hilakku ve Tabal'de onun devrinde bazan Kimmerler, bazan da kendisiyle birleşen güçlü ülkelerden yana olmuşlardır¹⁴. Asurbanipal tahta geçer geçmez Kimmerlere karşı ilk savunma tedbirleri alınmıştır. Anadolu'da Asur devletinin de içinde bulunduğu bir mukavemet cephesi oluşturulmuştur¹⁵. Buradan da Kimmerlerin gücünün ne kadar fazla olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kimmer tehlikesi büyük boyutlarda olmasaydı, Asur ve çevresinde bulunan diğer topluluklar ittifak etmek zorunda kalmazlardı.

Asur ülkesine Kimmer saldırıları hakkında Asurbanipal zamanında önemli bilgiler verilmektedir. Bu malûmata göre, Kimmerler hükümdarları Tugdamme'nin önderliğinde büyük kalabalık halinde Asur sınırına ulaşmış ve orada karargâhlarını kurmuşlardır¹⁶. Fakat Kimmer hükümdarı Tugdamme Asurbanipal'in verdiği bilgiye göre, Asur sınırına saldırdığı sırada müthiş bir hastalıktan ölmüştür¹⁷. Kimmer baskısı daha fazla devam etmemiş ve onlar geri çekilmişlerdir. Fakat Asurbanipal zamanında Kimmerlerle Asurlular arasında bizzat Asurbanipal'in de katıldığı bir antlaşma yapılmıştır. Ön Asya hukuk anlayışına göre Asurlular'ın Kimmerleri kendileriyle aynı seviyede gördükleri anlaşılmaktadır¹⁸. Asurluları Kimmerler'le antlaşma yapmaya Asurbanipal'in kardeşi Şamaş-şum-ukin'in Asur taht için isyan çıkarması ve Asur devletinin bu sebepten güç kaybetmesi zorlamış olabilir¹⁹. Fakat bu antlaşmadan sonrada Kimmerler'le Asurlular mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Kimmerler Asur üzerine ikinci kez saldırmışlardır²⁰. Ancak, Kimmerlerin kendi aralarında olan mücadeleler de onların gücünü azaltmıştır. Yine de Asur sınır bölgesinde henüz sebebi bilinmeyen büyük bir bozgunun sonrasından sonra Kimmer gücü birdenbire son bulmuştur. Şüphesiz, onların bu şekilde adı geçen bölgede güç kaybetmelerinde bazı göçlerin etkili olduğu düşünülebilir²¹. Özellikle, Kilikya'ya kadar inerek, Tarsus ve Anhiye şehirlerini zapt eden Kimmerlerin Akdeniz'e kadar uzandıklarını ve orada İskitler tarafından dağıtıldıklarını düşünmek

¹³ Tansuğ, 1949: 535- 536.

¹⁴ Kalaç, 1941: 996.

¹⁵ Tansuğ, 1949: 537.

¹⁶ Tansuğ, 1949: 538.

¹⁷ Kalaç, 1941: 997.

¹⁸ Tansuğ, 1949: 540.

¹⁹ Kalaç, 1941: 1012.

²⁰ Tansuğ, 1949: 541.

²¹ Tansuğ, 1949: 544.

mümkündür²². Bazı bilim adamlarının bu görüşü kabul etmemelerine rağmen; özellikle Asur kaynaklarında İskitlerin adlarının geçmesi ve onların da Asur sınırına dayanmış olduğu hesaba katıldığında, Kimmerlerin batıya doğru itilmelerinde ve zarar görmelerinde etkilerinin olması ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gereğini düşünüyoruz.

Kimmerlerin M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Asur sınırına indikleri düşünülürse; onların M.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğinin başlarına, yani aşağı yukarı kralları Tuğdamme'nin ölümüne kadar Asurluları uğraştırmış oldukları anlaşılır. Asurluların hem çevre toplulukları ile ittifak kurma zorunda kalmaları, hem de Kimmerler'le antlaşma yapmaları, o dönemde Ön Asya dünyasında güçlü bir devlete sahip olmalarına rağmen, Kimmerler tarafından ne kadar uğraştırıldıkları gerçeği ortaya çıkar.

Kimmerler Urartu devleti sınırlarından içeriye girdikten sonra Asur sınırına kadar ulaşmış, yukarıda da belirttiğimiz üzere, onları M.Ö. 7. yüzyılın başlarından itibaren M.Ö. 7. yüzyılın dördüncü çeyreğinin başlarına kadar uğraştırmışlardır. Kimmerler kısa bir sürede Orta Anadolu'ya doğru da yayılmaya başlamışlardır. Anadolu'da Kummu, Meliddu, Tabal, doğuda Şupria'ya (Diyarbakır) ve batıda Hubuşna'ya (Konya Ereğlisi) kadar yayılmışlardır. Kimmerler aynı zamanda M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Kızılırmak'a kadar ulaşmışlardır²³.

Kimmerler, M.Ö. 676 yılında Frig egemenliğindeki toprakları istila ederek, başkentleri Gordion'u ele geçirmişlerdir. En görkemli çağını yaşayan Frig devletinin Kimmerler tarafından ortadan kaldırılışı istila halinde vuku bulan Kimmer göçünün ne kadar etkili olduğunu açık bir şekilde göstermektedir²⁴.

Kimmer - Frig mücadelesiyle ilgili herhangi bir yazılı belge yoktur. Gordion kazılarında anlaşılacağı üzere, kentin acımasızca tahrip edildiğini gösteren kanıtlar elde edilmiştir. M.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Kimmerlerin akınlarına karşı direnemeyen Frig devleti çökmüştür. Frigler'in başkenti olan Gordion'da yaşayan halk evlerindeki eşyalarını bile kurtaramadan kentlerini terk etmek zorunda kalmışlardır²⁵. Her ne kadar belirli bir süre Frigler tekrar Gordion'a yerleşmişse de, devlet Kimmer akınları sonucunda tarih sahnesinden silinmiştir.

Kısa bir zaman içerisinde Anadolu içlerine kadar yayılan Kimmerler, Frig devletine son verdikten sonra, batıya doğru yönelip, Lidya sınırlarına dayanmışlardır. Kimmerlerin bazı boyları Paphlagonia üzerinden Karadeniz sahillerine ulaşmışlardır. Miletos'un güçlü kolonisi Sinope (Sinop) tahrip edilmiş ve bu yöreye yerleşilmiştir. Kimmerler Karadeniz bölgesinde, doğuda Trapezus'a (Trabzon), batıda ise Herakleia Pontika'ya (Karadeniz Ereğlisi) kadar yayılmışlardır²⁶. Lidyalılar kendi bölgelerine Kimmerlerin ulaştığını görünce telaşa kapılmışlardır. Hatta onlar Asurlulardan yardım istemek zorunda kalmışlardır. Asurbanipal zamanından kalmış belgelerde Lidya kralı Guggu'nun

²² Lewy, 1926: 347.

²³ Sevin, 1982: 256.

²⁴ Tarhan, 1984: 112

²⁵ Sevin, 1982: 256.

²⁶ Tarhan, 1984: 112- 113.

(Gyges) Ninive'ye yardım istemek maksadıyla elçiler gönderdiğinden bahsedilmektedir²⁷. Bu diplomatik temaslar sürerken, Kimmerler Lidya'ya saldırmışlardır (M.Ö. 567). Sardes'ten uzak bir ovada yapılan savaşı Gyges'in ordusu sürpriz bir şekilde kazanmıştır. Ancak, M.Ö. 646/45 yıllarına doğru Kimmerler, büyük kitleler halinde ve çok ani bir biçimde Lidya'ya ikinci bir saldırı düzenlemişlerdir. Lidya kralı Gyges'in ölümüyle sonuçlanan savaştan sonra Kimmerler, Lidya'nın başkenti Sardes'e ulaşmışlardır. Ovadan çok yükseğe sarp bir kayalık üzerine kurulmuş olan akropolü ele geçirememelerine rağmen, aşağı kente girerek burayı yağmalamışlardır. Sardes'i yakıp yıkan göçebeler burada durmayarak hızla geri dönmüşler, bir kısmı ise kuzeybatıya doğru yönelerek, Adramyteion (Edremit) yakınlarındaki Antandros kenti çevresine yerleşmişlerdir²⁸. Güçlü Lidya kralı Alyattes M.Ö. 6. yüzyılın başlarında kuzeydeki Bitinya Bölgesi üzerine sefere çıkmıştır. Lidya'nın kuzeyinde Antandros yöresinde yerleşmiş olan Kimmer boyları üzerine yürüyerek, onları Kızılırmak'ın doğu yakasındaki Kapadokya bölgesine sürmüştür. Böylece, bütün Batı Anadolu'yu son Kimmer kalıntılarından temizlemiştir²⁹.

Kimmerler aşağı yukarı M.Ö. 657 yıllarından M.Ö. 6. yüzyılın başlarına kadar başta Lidyalılar olmak üzere, diğer topluluklar içinde Batı Anadolu'da tehdit unsuru olmuşlardır. Onların Anadolu'nun dört bir tarafına yayılmalarına rağmen; Batı Anadolu'da bile büyük bir güç olarak ortaya çıkmaları ve güçlü devletlere karşı başarılı mücadele vermeleri kayda değer bir gelişme olarak düşünülmalıdır.

İskitler

İskitler geniş coğrafyalara yayılmışlar ve bu yayılmanın bir doğal sonucu olarak çeşitli kavimler tarafından tanınır, onların kaynaklarına geçmişlerdir. Böylece adları da çeşitli kavimlerin kaynaklarında farklı şekilde yer almaktadır. Grek kaynaklarında Skythai, Asur kaynaklarında Aşguzai, Pers kaynaklarında Saka ve Çin kaynaklarında Sai tabiri bu hareketli konar-göçerler için kullanılmıştır³⁰. Pers kaynaklarında bu konar-göçerlerin Saka tigrakhauda, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga olmak üzere üç grubundan söz ediliyor³¹. Persler ülkelerinin kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatı tarafındaki gelişmeleri yakından bildiklerinden hareketli bozkır kavimlerini de yakından tanıyorlardı. Konar-göçerlerin adlarıyla ilgili verdikleri bilgileri meselenin hallini kolaylaştırmaktadır. Buradan Saka tiay para daray, yani denizin ötesine geçmiş olan Sakalar, Karadeniz İskitleri ile aynı kavime işaret etmektedir³². Zaten Persler bütün İskitleri Sakai, yani Saka olarak tanıyorlardı³³. Bu bilgi İskit-Saka aynılığı açısından önem taşımaktadır. Bu bilgiler ışığında Karadeniz İskitlerini Sakaların Pers ülkesinin kuzeyinden batıya göçen toplulukları olarak

²⁷ Tansuğ, 1949: 544- 545.

²⁸ Sevin, 1982: 283- 284.

²⁹ Sevin, 1982: 286.

³⁰ Durmuş, 1993: 9.

³¹ Herrmann, 1933:158.

³² Durmuş, 1993: 29.

³³ Herodotos, VII. 64.

düşünebiliriz. Bundan böyle kullanacağımız İskit kelimesi aynı zamanda Saka kelimesine karşılık olup, aynı kavmi ifade etmektedir.

Saka/İskit adıyla bilinen kavim Türklük ve Türklerle bağlantısı en iyi kurulabilen kavimlerdenidir. Onların adı, ortaya çıktıkları kültür coğrafyası, dilleri, dinleri, gelenek ve görenekleri, askeri özellikleri ve sanat anlayışları Türkler ve Türklükle bağlantılıdır. Yazılı belgeler ve arkeolojik buluntuların verdiği sonuçlar bu bağlantının rastlantı olmadığını ve her geçen gün bu hususta delillerin belirgin bir biçimde arttığını ortaya koymaktadır.³⁴

İskitler Mançurya'dan Macaristan'a kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bozkır kavmidir. Onlar doğudan batıya hareketlerinde Hazar denizinden batıya geçtiklerinde Kafkaslardan Anadolu'ya doğru da yönelmişlerdir. Bu sırada Urartulular yerleşmiş oldukları coğrafya itibarıyla, Kafkaslardan Ön Asya'ya açılan kapılar üzerinde bulunmaktaydılar. Urartuluların güneyinde bulunan Asur'la olduğu kadar olmasa da, Kafkaslardan inen konar- göçer kavimlerle ilişkileri olmuştur. Bunlardan ilkini Kimmerler, ikincisini ise, onları takip eden İskitler oluşturmuştur. Kimmerleri takip ederek, doğu Anadolu'ya Urartu ülkesine ulaşan İskitlerle Urartu kralı II. Rusa (M.Ö. 685- 645) akıllıca bir politika izleyerek, bir antlaşma yapmıştır³⁵.

Ancak, İskitlerle Urartuluların dostlukları uzun sürmemiş ve 7. yüzyılın başlarında Sakalar Urartu yerleşim merkezlerine baskınlar düzenleyerek, bu merkezleri yakıp yıkmışlardır³⁶. Yine, II. Rusa tarafından inşa ettirilen Rusahinili (Toprakkale) kentinin de M.Ö. 7. yüzyılın sonları ile 6. yüzyılın başlarında İskitler tarafından yakılıp yıkıldığı sanılmaktadır. Kaleye yapılan baskın sonunda çatı ve ahşap malzemenin yanarak çökmesi, kerpiç duvarların pişerek tuğlalaşmasına neden olmuştur. Kazılar sırasında ortaya çıkarılan 30 cm.lik kül ve yangın artığı tabakası yangının şiddetini göstermektedir. Yangın ve yıkımdan sonra, Toprakkale'de herhangi bir yerleşme olmamıştır³⁷. Çavuştepe kalesi de İskitler tarafından yağma ve tahrip edilmiştir³⁸.

Urartulular tarih sahnesine çıktıktan sonra, Asurlular ile münasebette bulunmuş ve onlarla savaşmışlardır. M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru Kafkaslardan inen Kimmerlerle de mücadele eden Urartulular, onları takip ederek gelen İskitlerle zaman zaman anlaşmalarına rağmen, onların M.Ö. 6. yüzyılın başlarında gerçekleşen istilalarına karşı koymayarak, yaklaşık olarak M.Ö. 585 yıllarında³⁹ tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Böylelikle, İskit- Urartu münasebetleri İskitlerin Medlerle birlikte Urartu devletini ortadan kaldırmalarıyla son bulmuştur.

Kimmerlerin yurtlarını ellerinden alarak, onları takip eden İskitler Kafkasları aşarak Urartu devleti üzerinden Asur devletinin kuzey sınırlarına kadar ulaşmışlardır. Kimmerlerin hemen arkasından gelen İskitler, Kimmerlerle birlikte Asur kaynaklarına geçmişlerdir.

³⁴ Durmuş, 2002: 621- 625; Durmuş, 2012: 67- 87.

³⁵ Tarhan, 1984: 113.

³⁶ Schmökel, 1961: 639.

³⁷ Belli, 1982: 175.

³⁸ Belli, 1982: 182.

³⁹ Belli, 1982: 178.

Asarhaddon zamanında Asur devletinin kuzey ve kuzeydoğu sınırları Kimmer ve İskitlerin istilasına uğramıştır. Asarhaddon İskit hükümdarı Bartatua ile anlaşarak, kızını ona vermiştir⁴⁰. Asur ve İskit dostluğu sonucunda Asur kralı Asarhaddon Hubaşna'ya kadar giderek, Kimmer başbuğu Teuşpa'yı ve müttefiki olan Hilakku devletini mağlup etmiştir⁴¹. Bu arada Sakalar da boş durmayarak, Kimmerleri batıya doğru sıkıştırmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Kimmerler Anadolu'nun içlerine kadar yayılmışlardır⁴². Sakalarla anlaşma yaparak batıya doğru Kimmerlerin üzerine yürüyen ve onlara karşı zafer kazanan Asarhaddon, bu zaferinden Til Barsib stelinde de bahsetmektedir. Bu belgeye göre, Hilakkular İskit ordularını yenen Mannalarla birleşerek, Asur devletine karşı isyan etmişler ve fakat Asur kralı bu isyanı bastırmıştır⁴³.

Asarhaddon devri belgelerinde Sakalar hakkında verilen bilgileri klasik Yunan yazarlarının rivayetleri de desteklemektedir. Gerçekten de Herodos'ta Protothyes oğlu Madyas idaresinde büyük bir Saka ordusunun Karadeniz'in kuzeyinden kovduğu Kimmerleri takip etmek üzere, Asya'ya girdiklerine dair bir kayıt bulunmaktadır⁴⁴. Herodotos'ta Protothyes şeklinde adı geçen İskit hükümdarının Asur belgelerinde adı geçen ve Asur kralı Asarhaddon ile anlaşan hükümdar Bartatua olduğu genelde kabul edilmektedir⁴⁵.

Urartu devletinin Azerbaycan tarafındaki eyaleti parçalanınca, İskitler hükümdarları Bartatua ve oğlu Madyas idaresinde, bizzat Urartuluların ülkesini işgal etmek ve oradaki Sakızı kendilerine başkent yapmak ve de burada Kızılırmak'a kadar uzanan batı yönünde bölgeyi kontrol altında tutmak amacıyla kuzey Persia'da kalmışlardı. Onlar, bu dönemde güçlü görünüyordular. Gerçekten de M.Ö. 626 yılında Asurlular onların yardımı ile Medlerin yaptığı Ninive kuşatmasını kırmışlardı. Başarılarından dolayı zafer sarhoşluğuna kapılan Sakalar M.Ö. 611 yılında Filistin'e ulaşıncaya kadar Suriye'yi baskı altına almışlardı. Mısır'a karşı herhangi bir hareket ise, kral Psametikos tarafından haraç ödemek suretiyle önlenmişti⁴⁶. Bu zaman zarfında Medler Babillerle ittifak yapmışlardır. Onların birleşik orduları, Asurlulara karşı yürümüşler ve bu defa müttefik kuvvetler bir zamanların bu güçlü imparatorluğunu yıkmışlardır⁴⁷.

Ninive'nin düşmesinden sonra Medler, vakit geçirmeden İskitleri memleketlerinden çıkarabilmek ve hiç durmaksızın bu göçbeleri, Persia'yı istilaya başladıkları noktadan Asya içlerine geri itinceye kadar gerekeni yapmak için, yeniden kuvvetlerini toplamışlardır⁴⁸. Medlerin baskısı karşısında, Batı Asya'nın büyük bir bölümüne 28 yıl hükmeden İskitler⁴⁹ tekrar Urartuluların yaşamış olduğu coğrafyaya çekilmişlerdir. Belki de bu tarihte onların bir kısmı üç asır sonra Partları meydana getirecek olan akrabaları Dahailerle karışarak,

⁴⁰ Streck, 1975: CCCLXXI.

⁴¹ Landsberger- Bauer, 1927: 79.

⁴² Minns, 1970: 189.

⁴³ Kinal, 1987: 258.

⁴⁴ Herodotos, I, 103.

⁴⁵ Lehmann-Haupt, 1921: 404.

⁴⁶ Minns, 1970: 189.

⁴⁷ Rice, 1958: 45.

⁴⁸ Memiş, 1987: 28.

⁴⁹ Herodotos, IV, 1.

Hazar denizi ve Aral gölü arasında yer alan bozkır bölgesini işgal etmek için yeniden doğuya doğru dönmüşlerdi. Diğerleri Skytho-Dravidler içerisindeki İskit karışımını göz önünde bulunduracak olursak, Hindistan'a kadar itilmiş olabilirler. Burada başka bir grup da Urartu bölgesinde kalmıştır. Böylece, büyük çoğunluğu batı bozkırlarında kalan Sakalar, orada refah içerisinde yaşayan akrabalarını görmüşler ve Güney Rusya'nın verimli topraklarına yerleşmişlerdir⁵⁰.

M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru Asur yazılı kaynaklarında adları geçen ve daha sonraki Asur kaynaklarında da adlarından sık sık bahsedilen, Asur kralı Asarhaddon'un anlaşmak zorunda kaldığı İskitlerin Asur devleti ile münasebetlerinin yaklaşık olarak bu coğrafyaya ulaşmalarından bir asır sonra, Asur'un ortadan kalkmasıyla sona erdiği anlaşılıyor⁵¹.

İskitler Çin seddinden Tuna nehrine kadar yayılmalarının yanında, Ön Asya'ya da yönelmişlerdir. İskitlerin Ön Asya'ya yönelmelerinin sebebi Kimmerleri takip etme düşüncesidir. Kimmerleri yurtlarından çıkararak Sakalar, onların ardından, Kafkasları doğudan dolaşarak, Hazar denizi kıyısını takiben Derbent-Demirkapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve daha güneye⁵² daha genel bir deyimle – Ön Asya'ya dalgalar halinde akmaya başlarlar. Urartu kralı II. Rusa'nın Kimmerlerle olduğu gibi, akılcıca bir siyaset izleyerek, bunlarla anlaşma yaptığı görülür. İskit akınları Asur sınırlarına yönelir⁵³. Kimmerleri kovalayarak gelen İskitler Medlerin egemenliğine son verirler. Bütün küçük Asya'ya yayılırlar ve burada 28 yıl hüküm sürerler⁵⁴.

İskitlerin çok istekli bir şekilde güneyde bulunan ülkelere gittikleri birçok tarihi hakikatten anlaşılmaktadır. Akamenit döneminden sonra, bunların bir kısmını günümüze kadar adları Arachosia ve Drangiana olarak söylenen yerlerde buluyoruz. Keza onlar, Anadolu'nun içlerine kadar da yayılmış ve egemenliklerinin izini bırakmışlardır. Yine, Sakalar muhtemelen de Akamenit dönemi öncesinde Fırat ve Dicle dolaylarında hüküm sürmüşler ve dillerine ait ipuçları bırakmışlardır⁵⁵. M.Ö. 4. yüzyılın başlarında daha Doğu Anadolu'da hâkim olduklarını bize Ksenophon bildirmektedir. Ksenophon, "Kyros'un Anabasisi" adlı eserinde paralı askerlerin Perslere karşı hareketlerinde doğuda dört plethron⁵⁶ genişliğindeki Harpasos⁵⁷ nehrine kadar ilerleyerek, buradan da İskitlerin memleketine girdiklerini ve bir ovada dört günde yirmi parasang⁵⁸ gittiklerini⁵⁹ belirtmektedir.

İskitler yalnız Anadolu'da kalmayarak, daha güneye ilerlemişlerdir. Mısır üzerine yönelerek, Suriye'ye girdikleri sırada Mısır kralı Psammatikos karşısına çıkmış, armağanlar vermiş ve daha ileri yürümekten onları

⁵⁰ Rice, 1958: 46.

⁵¹ Durmuş, 1993: 68- 69.

⁵² Herodotos, IV, 12.

⁵³ Tarhan, 1984: 113.

⁵⁴ Herodotos, IV, 1.

⁵⁵ Mordtmann, 1870: 49- 50.

⁵⁶ Plethron: 100 ayak: 29,6 m.dir. Buna göre 4 plethron 4x29,6: 118,4 m. eder.

⁵⁷ Çoruh Nehri.

⁵⁸ Parasang fersah'tır. 1 fersah yaklaşık 5,5 km.dir. 5,5x20: 110 km. eder.

⁵⁹ Ksenophon, IV, 7, 18.

alıkoymuştur. Sonra onların bir kısmı dönmüş⁶⁰, fakat bazıları orada kalmayı tercih etmiştir. Bundan dolayı eski Tevrat'ta Beth-Sean, daha sonra Skythepolis (İskit/Saka şehri) olarak anılmaktadır⁶¹.

İskitler Ön Asya'ya yayılmaları esnasında Filistin'e kadar ilerlemelerine rağmen, onların asıl izleri Anadolu'nun doğu kesiminde bulunmaktadır. Artık yazılı kaynakların yanında son kazılarda çıkarılmış olan arkeolojik malzemelerde bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Özellikle, M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Asur sınırına kadar ulaşmaları, Urartu devletinin ortadan kalkmasındaki etkileri, Asur devletinin güç kaybetmesindeki rolleri ve Asurluların onlarla anlaşmak zorunda kalması İskitlerin gücünü göstermektedir. Perslerin de İskitlerle mücadele etmek zorunda kalmaları onların Pers imparatorluğunun etrafındaki güçlerini göstermektedir. Ksenophon'un M.Ö. 4. yüzyılın hemen başlarında Doğu Anadolu bölgesinden İskitlerin ülkesi olarak bahsetmesi, onların hala adı geçen bölgede güçlerini göstermektedir. İskitlerin Asur kaynaklarında ilk olarak adlarının geçmesinden M.Ö. 4. yüzyılın başlarında Ksenophon tarafından bahsedildikleri döneme kadar aşağı yukarı 300 yıl geçmiştir. Bu kadar uzun bir zaman diliminde İskitler Doğu Anadolu ve çevresinde etkili olmuşlardır. Buradan İskitlerin bu bölgeyi birdenbire terk etmedikleri, ekonomileri büyük ölçüde hayvancılığa dayalı olan bu topluluğun özellikle Doğu Anadolu yüksek yaylasında hayvanlarını otlatacak yaylakları buldukları, yerleşik topluluklarla mücadele edebilecek ve onların kayıtlarına geçecek derecede siyasi güç kazandıkları anlaşılmaktadır.

Siraklar

Yazılı kaynaklardaki bilgiler Sirak adının ilk olarak Darius'un ülkesinin kuzeyinde varlıklarını sürdüren Sakalar üzerine yapmış olduğu seferiyle ilgilidir. Darius iktidarının beşinci yılında Sakalar üzerine bir sefer düzenleme ihtiyacı duymuştur. Behistun kitabesinin 22. satırında "tigram (sivri) ve "hauda" (başlık) ifadelerinde Darius'un Saka tigrakhauda üzerine hareket ettiğini anlamaktayız.⁶² Pers kralı kendi askerlerine İskit/Saka askeri kıyafeti giydirmiş ve Saka askerleri üzerine saldırmalarını sağlayarak, onları yanıltmak ve kandırmak suretiyle başarılı olabilmıştır.⁶³ Böylece Saka askerleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada Saka hükümdarları Sakesphares, Homarges ve Thamyris bir araya gelerek, savaş durumunu görüşmek için birlik oluşturmuşlardır.⁶⁴ Bir araya gelen Saka hükümdarlarına Sirak adında at bakıcısı yaklaşmış, Pers ordusunu kırmaya söz vermiştir. Buna karşılık kendi soyundan gelenlerin ödüllendirilmesini istemiştir. Saka hükümdarlarının bu isteği kabulleri üzerine, bıçağıyla bedeni üzerine yaralar açan, bazı yerlerini kesen Sirak, Darius'un yanına gitmek suretiyle kendisini Sakaların düşmanı gibi göstererek, onun güya Saka hükümdarları tarafından bu hale getirildiği şeklinde şikayette bulunmuştur. Sirak'ın bu durumundan çok etkilenen Darius onun sözlerine inanmıştır. Sirak ebedi odu ve mukaddes suyu intikam almaya

⁶⁰ Herodotos, I, 106.

⁶¹ Kretschmer, 1921: 940.

⁶² Hinz, 1939: 33.

⁶³ Togan, 1987: 33.

⁶⁴ Junge, 1939: 65.

çağırarak düşmanlarını Persler vasıtasıyla cezalandırmak kararında olduğunu, bunun ancak bu şekilde yerine getirilebileceğini, Sakaların harekete geçeceği zamanı bildiğini, böylelikle kestirme bir yoldan hareket ederlerse, onlar ulaşmadan önce geçecekleri yerde oturmak suretiyle onları balık avlar gibi yakalayacaklarını belirtmiştir. Atlara bakarken araziye öğrendiğini, Pers ordusuna yol gösterebileceğini, yanlarında yedi günlük yiyecek ve su almaları gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine askerler Sirak'la yedi günlük yürüyüşe çıkmış ve kuru, susuz, yeşilliksiz sahraya varınca ordu komutanı yol göstericiden Perslerin bu büyük ordusunu ne pınar, ne kuş olan, ne vahşi hayvan görünen, ne ileri, ne de geri gitmek mümkün olan böyle sahraya getirip çıkarmasının nedenini sormuştur. Sirak ise, kendisinin zafer kazandığını, çünkü kendi ülkesinin insanları olan Sakaları beladan kurtarmak için Persleri susuzluğa ve açlığa mahkum ettiğini belirtmiştir. Sirak orada hemen öldürülmüştür⁶⁵.

Yukarıdaki bilgilerden Sirak'ın Darius'un çağdaşı olduğu anlaşılmaktadır. Tarihi-efsanevi bu olay M.Ö. 6. yüzyılın son çeyreği içerisinde vuku bulmuştur. Buradaki Sirak/Şirak tarihi şahsiyet gibi verilmiştir. Sirak adı miladi yıllarda kavim adı olarak kullanılmıştır. Bu ad aynı şekilde milattan sonraki dönemlerde de kaynaklarda kavim adı olarak geçmektedir.

Bozkır kavimleri arasında önemli yer tutan Siraklar hareketli topluluklardandır. Onların hareketlilikleri yayıldıkları coğrafyaya da etki etmiştir. Asya içlerinden Avrupa içlerine doğru bir takım dalgalanmalar yeni bozkır kavimlerinin ortaya çıkmalarına ve geniş sahalara yayılmalarına neden olmuştur. Bu önemli göçlerden birisi M.Ö. 3. yüzyılda Karadeniz bozkırları yönünde gerçekleştirilen göç hareketidir. Sarmat toplulukları Kazakistan'dan batıya doğru hareket etmeye başlayınca, önlerinde bulunan toplulukların da daha ileriye gitmelerine neden olmuşlardır. Çinlilerle mücadeleleri sonucunda batıya doğru hareket eden Hunlar Türkistan'a geçerek, Yüceçileri batıya itmişlerdir. Buna karşılık Yüceçiler, daha önce Türkistan'da yaşayan toplulukları yerlerinden oynatmışlardır. Bütün bunlar Sarmat göçünü Karadeniz bozkırlarına yönlendirmiştir.⁶⁶

Bu göç hareketinden önce Sarmatların asıl yerleşim yeri, Yayık nehri ve Hazar denizinin doğu tarafındaki bozkırlardır. Onların batıya doğru hareketi, aşağı yukarı 200 yıl sürmüştü. Bu süre boyunca göç etmekte olan Sarmat toplulukları doğudaki akrabalarıyla olan ilişkilerini kesmemişlerdir.⁶⁷ Doğu Sarmat toplulukları içerisinde yer alan Siraklar Aral gölü çevresinden Karadeniz kuzeyindeki bozkırlara kadar yayılmışlardı.⁶⁸ Bu cümleden olarak Don nehrinin doğu tarafındaki bozkırlar büyük ölçüde Sirakların yayıldığı saha olmuş,⁶⁹ böylece Siraklar Don nehrine kadar ulaşabilmişlerdir.⁷⁰ Onların güneyde Kafkas dağlarına kadar olan sahaya yayıldıkları bilinmektedir.⁷¹ Sirakların bir kısmı konar-göçer çoban, diğer bir kısmı ise, çadırlarda oturarak tarımla uğraşan

⁶⁵ Seyidof, 1989: 48- 49.

⁶⁶ Vernadsky, 1943: 74.

⁶⁷ Vernadsky, 1943: 78.

⁶⁸ Harmatta, 1950: 28.

⁶⁹ Werner 1961: 139.

⁷⁰ Taubler, 1909: 16.

⁷¹ Strabon, XI, 2,1.

insanlardan oluşmuştu. Siraklar çok fazla dağlık kesimde oturmamaktaydılar. Özellikle düzlük yerlerde hayatlarını sürdürüyorlardı. Yazılı kaynaklarda da Sirak düzlüklerinden söz edilmektedir.⁷² Siraklar kavimler göçüyle birlikte Kafkaslara yayılmışlardır. Onların Kafkaslardan aşağı doğru akan ve Maiotis'e dökülen Achardeus civarında da oturdukları bilinmektedir. Buna göre, Kafkas bozkırlarının sahile kadar ulaşan batı kesiminde bulunuyorlardı.⁷³ Bu itibarla Sirakların Aral gölü çevresinden İtil nehri kıyılarına ve oradan Kafkasları içine alan, hatta Anadolu'nun kuzeydoğu bölgelerine kadar çok geniş sahaya yayılmış oldukları kabul edilmektedir.⁷⁴

Sirakların adıyla ilgili yerleşim birimleri de onların yayıldığı coğrafya hakkında bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. Tıpkı Saka adıyla anılan yerlerde olduğu gibi Sirak adıyla anılanlarına da rastlanılmıştır.⁷⁵ Bu adlar Orta Asya, Kuban, Önkafkas, Kafkas, Azerbaycan, Gürcistan ve Anadolu'da bulunmaktadır. Bütün adı geçen ülkelerdeki Şirvan/Şiran adları Şirak/Sirak-Şir kabilesinin adı ile bağlıdır. Şirvan, Şirvankala, Şirvanmeşe, Şiran adları Sirak/Şirakların yayılma sahasını göstermektedir.⁷⁶

Bozkır kültür coğrafyasında önemli yerleri ellerinde tutan Sirakların tarihini tam olarak anlayabilmek ve bir tarihi rekonstruksiyon oluşturabilmek mevcut bilgiler ışığında mümkün olmamaktadır. Yazılı kaynaklardaki bilgiler, arkeolojik buluntularla birlikte değerlendirildiğinde Sirak tarihinin bazı kesitleri ana hatları ile açıklığa kavuşturulabilmektedir. Biz de Sirak tarihini mevcut belgelerden edindiğimiz bilgilerden hareketle inceleyebiliyoruz.

Sirakların tarihlerinin başlangıcı, başka bir ifadeyle ortaya çıkışları adlarının ilk geçtiği dönemle belirlenebilmektedir. Sirak adıyla ilgili kısımda da belirttiğimiz üzere, efsanevi bir bilgi Sirakları ilk kez öğrenmemize yardımcı olmaktadır. Saka-Pers mücadelesi sırasında bir şahıs gibi ortaya çıkan Sirak, Darius'a yanlış yol göstermek suretiyle ülkesini Pers esaretine düşmekten kurtarabilmiştir.⁷⁷ Buradan Sirak'ın Darius'un çağdaşı olduğu anlaşılmaktadır. Sirak bir şahıs adı gibi verilmesine rağmen, Siraklardan birisi olduğu düşünüldüğünde onların M.Ö. 6. yüzyılda Pers ülkesinin kuzeyinde varlıklarını sürdürdükleri gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Kazılar sonucunda ortaya çıkartılmış olan Önmaniç ve Önkuban buluntuları Siraklarla bağlantılı görülmektedir.⁷⁸ Önmaniç ve Önkuban'daki Sirak buluntularının ortaya çıkartılması onların yayıldıkları coğrafya, kültürleri ve diğer kültürlerle karşılıklı ilişki ve etkileşimlerini aydınlatmaya yardım ettiği gibi, o kültür coğrafyasında varlıklarını da anlamamızı mümkün kılmaktadır. Zamanla Sirak kültürü Önkuban-Mozdak çevresinde yaşayanlara etki etmiştir. Siraklar M.Ö. 7.- 4. yüzyıllar arasında aşağı İtil'de kabileler birliğine dahil olarak yaşamaktaydılar. Bu kabile birleşmeleri Sarmat adı ile de tanınmışlardır. M.Ö. 4. yüzyılda Kuban nehrinin sol sahilinde Siraklar kalabalıklaşmışlardır. M.Ö.

⁷² Strabon, XI, 5, 9.

⁷³ Kretschmer, 1927: 283.

⁷⁴ Smirnov, 1953: 133.

⁷⁵ Seyidof, 1989: 54.

⁷⁶ Seyidof, 1989: 58- 59

⁷⁷ Togan, 1987: 33.

⁷⁸ Vinogradov, 1965: 108.

4.-3. yüzyıllarda ise, Siraklar daha da çoğalmışlardır.⁷⁹ M.Ö. 3.- 2. yüzyıllarda Sarmat topluluklarının gruplar halinde batıya hareketleriyle birlikte Karadeniz kuzeyindeki bozkırlarda da bir takım hareketlilikler yaşanmıştır.⁸⁰ Bu sırada Sirakların da bu göç hareketinden etkilendiği ve Kafkasların belirli bir kesimine gelen İskitlerin bir kolu oldukları mümkün görülmektedir.⁸¹ Karadeniz'in kuzeyinde gerçekleştirilen göç hareketleri bir kısım Sarmat adı ile anılan toplulukların daha batıya hareketlerini mümkün kılarken, diğer bir kısmının da Kafkaslara doğru çekilmesini zorunlu kılmıştır.

Siraklar Önkafkasya'daki topraklarında İberia'dan Albania'ya kadar olan coğrafyada hayatlarını sürdürmüşlerdir. Hatta Önkafkaslarda yaşadıkları coğrafya önce de belirttiğimiz gibi Sirak düzlüğü olarak belirtilmiştir.⁸² Alban-Karabağ arasındaki topraklar çoktandır onların adı ile anılmaya başlamıştır. Onlar Kafkaslara gelen bazı topluluklarla birleşmiş ve kaynaşıp karışmışlardır. Siraklar bazı topluluklarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Ancak, Siraklar M.Ö. 1. yüzyılda "status quo"larını korumuşlar ve ele geçirdikleri yerde güçlenmeye devam etmişlerdir. Maiotlarla iyi komşuluk ilişkileri, Aorslara karşı şehir bölgeleri sınırlarında güçlenmeleri, merkezi Kafkasya'nın dağlıları ile barış içinde olmaları, onların Kafkas geçitlerinde yardımcı ve ittifakçılarının bulunması, Kafkasya siyasi-askeri gündeminde belirli ve büyük başarılar sağlamalarına yardım etmiştir.⁸³ Sirakların bazıları Kuban vadisini geçerek Bosporos krallığının tarihinde, Augustus'un saltanatından başlamak üzere önemli rol oynamışlardır.⁸⁴ Sirakların kuzeybatı Kafkasya'da miladi yıllarda gücünün ve hükümranlığının artması Bosporos'un yoğun bir biçimde Sarmatlaşmasında ayrıca dikkati çekmiştir. Bosporos'a hakimiyeti herkesçe bilinen yerli Sarmat unsurlarıyla bağlantılı olarak yeni hanedan gelmiştir. Tabii ki özellikle Sirak temsilcileri Bosporos'ta yeni hükümdar soyadını başlatmışlardır.⁸⁵

Sirakların değişik şekillerde Bosporos krallığı, Maiot kavimleri vb. ile iki taraflı ilişkileri milattan hemen sonra Sirak kavimler ittifakının canlandığı devirde daha çok ortaya çıkmıştır. Bir defa Sirakların gücünün zirvesine ulaşması uzun sürmüştür. M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısından sonra Sirakların Aorslar'la ve diğer Sarmat kavimleri ile uzun zaman süren savaşları başlamıştır.⁸⁶

Siraklardan mücadeleleri sırasında Bosporos kralı Mitridates yardım istemiştir. Siraklar Mitridates'in yardımına koşmuşlardır. Buna karşılık Aorslar Roma askeri birliklerinin yanında yer almışlardır. Birleşik kuvvetler Siraklar üzerine saldırmak suretiyle şehirleri Uspa'yı kuşatmışlardır. Surlar ve hendeklerle emniyet altına alınmış Uspa şehri kısa sürede düşmanın eline geçerek, alt üst edilmiştir.⁸⁷ Siraklar M.S. 2. yüzyılın sonlarına doğru Bosporos

⁷⁹ Seyidof, 1989: 50.

⁸⁰ Anfimov, 1958: 62.

⁸¹ Rostovtzeff; 1969: 94.

⁸² Strabon, XI, 5,1.

⁸³ Vinogradov, 1965: 116.

⁸⁴ Rostovtzeff, 1969: 96.

⁸⁵ Vinogradov, 1965: 117.

⁸⁶ Vinogradov, 1965: 117.

⁸⁷ Kretschmer, 1927: 285.

Kralı II. Sauromatla mücadele etmişlerdir. Bu savaşı 193 yılında Sauromat'ın kazandığı Tanais yazıtlarından anlaşılmaktadır.⁸⁸ Bu mücadeleden sonra Sirakların adından bahsedilmemektedir. Onlar kısa zaman içerisinde güçlü Alan konfederasyonuna girmişler, bir kısmı ise Hazar denizinin doğusundaki bozkırlarda hayatlarını sürdürmüşlerdir.

ARKEOLOJİK KALINTI VE BULUNTULARA GÖRE ANADOLU'DA TÜRK İZLERİ

Kurganlar ve Buluntuları

İskitlerde mezarlara gömü önemli bir yer tutar. Bu hususta Herodotos İskit /Saka hükümdar mezarları hakkında bilgi vermektedir. Onun bildirdiğine göre; Hükümdar mezarları Gerrhos topraklarında yani, Borysthenes üzerinde gemilerin gidebildikleri son bölgededir. Hükümdarları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Mezarın içine çimen yayılır, hükümdar üzerine konur, ölü yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür; mezarın içinde boş kalan geniş yerlere hanımlarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konur, kullandığı şeylerden birer tane ve altın kupalar konur. Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürek ile toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için bir birleriyle yarış ederler.⁸⁹

Herodotos'un M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında gözlemlerine dayalı olarak bahsettiği mezar geleneğinin Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaygın olduğu görülmektedir. Bu, üzerine toprak yığılarak yapılmış mezarlara kurgan denilmektedir.⁹⁰ Genelde kurgan ismi koruganla özdeşleştirilmektedir. Gerçekten de bütün değerli eşyalar ile gömülmüş ölünün korunması ve ona ait mezarın soyulmaması esastır. Bu tür mezarların korunması gereğini ve bizzat korunduğunu Perslerin Karadeniz'in kuzeyindeki İskit ülkesine gerçekleştirdikleri sefer esnasında İskit hükümdarı İdanthysos ve Pers kralı Darius arasında geçen konuşma açık bir şekilde ortaya koymaktadır⁹¹.

Darius, İskit hükümdarına bir elçi ile gönderdiği haberde: "Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken ne için boyuna kaçyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan yine boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık."⁹²

İskit hükümdarı İdanthysos, şu cevabı vermektedir: " İrani, işte benim kanaatim: Beni hiç kimse ne korkutabilir ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok: şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var ne de dikili ağacımız var, ki elden gitmesin,

⁸⁸ Anfimov, 1958: 58.

⁸⁹ Herodotos, IV,71

⁹⁰ Rolle, 1980: 9.

⁹¹ Durmuş, 2004: 22.

⁹² Herodotos, IV, 126.

ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz.”⁹³

İskit hükümdarının yukarıda ifade ettiği sözleri İskitlerin hayat tarzını ortaya koyduğu gibi, atalarının mezarlarını kutlu saydıklarını ve bu mezarları korumaya aldıklarını da göstermektedir. Burada korumaya aldıkları mezarların gerçekten koruyucu özelliği bulunmakta olup, böylece bu tür mezarlara korugan, kurgan denilmesi bu vasfı ile bağlantılı görülmektedir.

Zamanımıza kadar kurgan kelimesinin farklı anlamlarına dikkat çekilmiştir. Bu kelimenin mezar, gömüt, mezar tümseği olabileceği gibi; kale, sur şehrin etrafını çeviren kemer olarak da anlam kazandığı ifade edilmektedir.⁹⁴ Burada kurganın iki anlamı ortaya çıkmaktadır. Birincisinde ölmüş olan kişinin korunduğu yerdir. İkincisinde ise yaşayanların dış saldırılara karşı korunduğu, şehri koruyan savunma sistemidir. Her ikisinde de bir koruyuculuk söz konusudur. Ancak atlı kavimlerin yerleşimine bakıldığında şehrin savunması ile ilgili manası şehir hayatı ile bağlantılıdır. Bu yüzden şehir savunmasında kullanımı daha geç olmalıdır. Mezar geleneği ile ilgisi çok daha eskidir. İskit dönemi için yalnız mezarı ifade eden bir kelime olmalıdır. Bu kelime yalnız mezarın üzerinde oluşturulan tümseği dahi ifade etse, yine onun koruyuculuk vasfı ön plana çıkmaktadır.

İşte koruyuculuk vasfı ön plana çıkmış olan bu tür mezarların arkeolojik olarak da tespit edildiği görülmektedir. Bu tür kurganlar arasında büyüklükleriyle Certomlyk ve Aleksantropol kurganları son derece önemli bir yer tutmaktadır. Hem bu iki kurgan hem de diğer kurganların asıl gömü alanları kare ya da dikdörtgen bir çukur açılarak yapılmıştır.⁹⁵ Kazılarak planları çıkarılmış bu kurganların yapıları Herodotos'un verdiği bilgilerle örtüşmektedir.

Ancak bu tür kurganlar yalnız Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda değil, Orta Asya ve Sibirya'da ortaya çıkarılmıştır. Tuva'da Arzhan, Kazakistan'da Esik Kurganı büyük kurganlar arasında yer almaktadır. Ayrıca Abakan bölgesinde Çar vadisinde büyük kurganlar ortaya çıkarılmıştır. Özellikle kurganların asıl alanın kare şeklinde yapıldığı ve üzerlerinin tamamen yüksek bir biçimde oluşturulduğu ortaya konulmuştur.⁹⁶ Pazırık vadisinde tespit edilmiş mezarlardan beş tanesi büyük kurgandır. Bu kurganlarda da mezar odası oluşturulmuş ve hemen hemen asıl alanları kare planlıdır.⁹⁷ Şüphesiz mezarların en kayda değer Tuva'daki Arzhan kurganıdır. Bu kurgan asıl gömü alanı, mezara gömülen insanlar ve atlar bakımından önemli bir yer tutmaktadır.⁹⁸

Mançurya'dan Macaristan'a kadar çok geniş coğrafyada İskitler'e ait çok sayıda kurgan belirlenmiş ve bunların kazılarının yapılması sonucu, Herodotos'un hükümdar mezarları hakkında verdiği bilgileri destekleyen

⁹³ Herodotos, IV, 127.

⁹⁴ Roux, 1999: 295.

⁹⁵ Rolle, 1979: 62- 67.

⁹⁶ Bokovenko, 2002: 521.

⁹⁷ Jettmar, 1966: 54.

⁹⁸ Gryaznov, 1976: 40.

verilere ulaşılmıştır. Şüphesiz bu büyük kurganlar mezar yapma geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca çok sayıda küçük mezarın yapılmış olduğunu da söyleyebiliriz.

Anadolu kültür çevresinde de -yukarıda belirtilen kurganlar kadar büyük olmasalar da- Saka dönemine ait kurganlar bulunmuştur. Bunlar Anadolu'da bozkır kavimleri, yani Türk varlığının güçlü delilleridirler. Anadolu toprakları üzerinde bozkır konar- göçerlerine ait dört kurgan belirlenmiştir. Bunlardan ikisi Yukarı Fırat'ta Malatya çevresinde Norşuntepe'nin akropolisinde bulunmuştur. Bunlardan birincisi el sürülmemiş atlı kurgandır. Bu kurganda iki aygır, bir kısrak ve iki köpeğin iskeleti bulunmuştur. Hayvanlar gömüldükleri yerde öldürülerek kurgana konulmuşlardır. İkincisinde bir insan iskeleti, demirden bir bıçak, balta parçaları, pullu zırhın çok sayıda demir levhacıkları ve tunçtan üç kanatlı ok ucu bulunmuştur. Ayrıca kurgandan at müştemilatı da ortaya çıkarılmıştır.⁹⁹

Diğer iki kurgan ise Amasya'da ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan birincisi Amasya ili Gümüşhacıköy ilçesi İmirler köyü yakınındadır. Kurgan odasında insan ve at gömüsünün yanında uzun demir kılıç, gem parçaları ve tunç ok uçları bulunmuştur.¹⁰⁰ İkincisi ise Amasya'nın kuzeyinde Ladik ve Taşova arasındaki vadide kaçak olarak açılan bir kurgandır. Bu kurgandan çok sayıda (250 adet) tunçtan yapılmış kovanlı ok ucu bulunmuştur. Kovan içinde kalan ahşap kısımdan ok ucu gövdelerinin ahşaptan olduğu belirlenebilmiştir.¹⁰¹ Anadolu'da kurganlara gömü adetleri ve Kurgan buluntuları Karadeniz'in kuzeyi ve Orta Asya kültür çevresi atlı bozkır kavimlerinin temsilcilerinin varlığını gösteriyor. Bundan dolayı kurganların gömülmesi atlı- göçebe kültürü için karakteristiktir. Ölenin günlük hayatta kullandıklarıyla gömüldüğü gibi, at da donanımıyla gömülüyordu. Bütün kurgan buluntuları yalnız ölenin gömüsünü değil, özellikle kullandıklarını da içermektedir.¹⁰²

Yerleşim Yeri Buluntuları

Anadolu'da İskit dönemi kalıntı ve buluntuları yalnız kurganlar ve kurgan buluntularından ibaret değildir. Bozkır kavimleri Anadolu'ya geldiklerinde çeşitli yerleşim birimleri ve kalelere saldırmışlar ve saldırdıkları yerleri üstün savaş yetenekleriyle ele geçirmişlerdir. Onların çeşitli merkez ve kalelerde bıraktığı maddi kültür unsurları kazılar sonucunda ortaya çıkarılmışlardır. Onlara ait buluntular arasında ok uçları en önemli yeri tutmaktadır. Bu ok uçları İskit/Saka tipi ok uçları olarak bilinmektedirler. Tunçtan yapılmış bu tür ok uçları büyük ölçüde İskit/Saka yayılma sahasında ortaya çıkartılmıştır.

YAZILI KAYNAK VERİLERİNE DAİR ÖNERİLER

Kimmer, İskit ve Siraklara dair yazılı kaynaklarda verilen bilgiler büyük ölçüde değerlendirilmiştir. Ancak onlara dair bilgi veren bütün kaynakların toplanıp, değişik boyutlarıyla değerlendirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Ayrıca

⁹⁹ Ivantchik- Parzinger, 2001: 21- 23.

¹⁰⁰ Ünal, 1982: 65- 66.

¹⁰¹ Ünal, 1982: 69- 70.

¹⁰² Ünal, 1982: 78- 80.

kaynaklarda verilen bilgilerin karşılaştırılması zorunluluğu da vardır. Asur, Pers, Grek ve hatta Latin kaynakları ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Özellikle bu kaynaklarda yukarıda adları geçen kavimlere ait yer adları üzerinde durulmalıdır. Bu bağlamda dağ, nehir, göl, yayla, kale ve yerleşim yeri vb. belirlenerek Türkçe ile bağlantıları kurulabilmelidir. Bunun için bu adlar hangi dilde geçiyorsa, onun kuralları bilinerek Türkçe ile bağı kurulmaya çalışılmalıdır. Bu şekilde ortaya çıkarılacak çok kelime bu konar- göçer kavimlerin yayılım coğrafyasını da gösterebilecektir.

Yazılı kaynaklarda geçen şahıs adları ve günlük hayatta kullanılan eşyalar ile gelenek ve göreneklere dair bilgiler de oldukça kıymetlidir. Özellikle şahıs adlarının Türk adlarıyla bağlantısı kurulabileceği gibi, kendi dillerinden yazılı kaynak diline geçmiş eşya adları da Türkçe ile ilintilendirilebilir. Bundan başka gelenek- göreneklere Türk gelenek- görenekleriyle karşılaştırılabilir. Bir takım bağlar kurulduktan sonra bağlantıları kültürel süreklilik içinde günümüze kadar getirilebilir.

Yazılı kaynaklarda tarihi bilginin dışında verilen efsanevi bilgiler de bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Bunu yaparken toplumun kültürünü iyi bilmek zorunluluğu bulunmaktadır. Bu bağlamda Türk efsaneleri ile bağlantıları da kurulmaya çalışılmalıdır. Bu şekilde izlenecek bir yol yeni bir takım bilgilere ulaşmaya imkan verebilecektir.

ARKEOLOJİK KALINTI VE BULUNTU VERİLERİNE DAİR ÖNERİLER

Arkeolojik veriler ister adı geçen atlı kavimlere, isterse kendilerini tanıyan kavimlere ait olsun son derece önemlidirler. Çünkü onların hayat tarzını en iyi şekilde yansıtmaktadırlar. Öncelikle onlara ait kurganlar ve buluntuları önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda son yıllarda Anadolu'da yapılan kazılarda çok sayıda kurgan tespit edilmiş, bir kısmı ise kazılmıştır. Bu kurgan buluntuları yalnız onların hayat tarzını ortaya koymamakta, aynı zamanda Anadolu dışında ortaya çıkarılan kurgan ve buluntularıyla da karşılaştırma imkanı vermektedir. Bundan sonra bilinen ve tespit edilecek kurganların sistematik bir biçimde kazılmaları gerekmektedir.

Kurganlardan insan, at ve köpek kalıntıları ortaya çıkarılmış ve yeni açılacak kurganlardan çıkarma imkanı da bulunmaktadır. Özellikle yeni kurganlardan çıkarılacak uygun insan kalıntılarında DNA testi yapıldığında kimlik tespiti de mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda genetik bilimi önem kazanmakta ve kalıntının Türklere ve Türklüğe bağlantısı kurulabileceği gibi başka kültür çevrelerindeki kurganlarla karşılaştırma imkanı da ortaya çıkabilecektir.

Yerleşim yeri kazılarında da atlı kavimlere ait buluntular ortaya çıkmaktadır. Bunlar daha çok ok uçlarıdır. Bu tür buluntular yeni yapılacak kazılarla ele geçirilecek olanlarla birlikte değerlendirilmelidir. Ayrıca vazolar ve sikkeler üzerindeki konar- göçer tasvirleri değerlendirilmelidir. Bunlardan başka taş malzeme üzerine yapılan kabartma ya da bir takım heykeller değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.

Atlı kavimlerin izini sürebilmek için kaya üstü tasvirleri de oldukça önem taşımaktadır. Anadolu'da tespit edilmiş olan kaya üstü tasvir alanlarındaki

verilerle yeni tespit edilecekler sistematik bir şekilde karşılaştırılmalıdır. Bu bağlamda kaya üstüne çizilmiş damgalar, işaretler, çeşitli nesne, insan ve hayvan tasvirleri sistematik bir şekilde karşılaştırılmalıdır. Ayrıca atlı kavimlere ait Anadolu dışında tespit edilmiş kaya üstü tasvirleriyle Anadolu kalıntıları da karşılaştırılmalıdır.

SONUÇ

Eskiçağ Anadolu'sunda Türk izlerini açık bir şekilde yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler ortaya koymaktadır. Özellikle Kimmer, İskit ve Siraklara ait veriler onların Türkler ve Türklükle bağlantılarını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bütün Türk topluluklarında görülen ortak değerler adı geçen kavimlerde bulunmaktadır. Bu kavimlerde görülen çok sayıda Türkçe kelime, kan kardeşlik, at kurban etme, kurgan yapma, kurgana at gömme, öleni mumyalama, ölene yoğ töreni düzenleme, kımız içme vb. birçok kültürel ortaklık bir rastlantı değildir. Bundan sonra yeni yapılacak kazı, yüzey araştırması ve çalışmanın Eskiçağ Anadolu'sunda Türk varlığını daha da pekiştireceğini ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- ANFİMOV, N.V., 1958. "Plemana Prikubanya v Sarmatskov Vremya", Sovetskaya Arheologiya, XXVIII, ss. 62-71.
- AYDA, A., 1976. "Türk Kelimesinin Menşei Hakkında Bir Nazariye", Belleten, XL/158, ss. 239- 247.
- BELLİ, O., 1982. "Urartular", Anadolu Uygarlıkları, I, İstanbul, ss. 157- 158.
- BOKOVENKO, N., 2002. "Tagar Kültürü", Türkler, I, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, ss. 518- 523.
- DURMUŞ, İ., 1993. İskitler (Sakalar), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- DURMUŞ, İ., 1993. "Sakalar İskitler mi?", Kırım, 3, ss. 9- 10.
- DURMUŞ, İ., 1997. "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", Belleten, LXI/231, ss. 273- 276.
- DURMUŞ, İ., 2002. "İskitlerin Kimliği", Türkler, I, ss. 620- 627.
- DURMUŞ, İ., 2004. "İskitler'de Ölü Gömme Geleneği", Milli Folklor, ss. 61, 21-29.
- DURMUŞ, İ., 2007. "Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu'da Türk Varlığı", Uluslararası Askeri Tarih Dergisi, 87, ss. 1- 16.
- DURMUŞ, İ., 2012. İskitler, Ankara, Akçağ Yayınları.
- DURMUŞ, İ., 2016. Türk Kültürüne Giriş, Ankara, Akçağ Yayınları.
- DURMUŞ, İ., 2017. Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk, Ankara, Akçağ Yayınları.
- GRYAZNOV, M. P., 1976. "Öteki Dünya İçin Hazırlanan Atlar" Unescoda'dan Görüş, 12 ss. 38- 41.
- HARMATTA, J., 1950. Studies on the History of thi Sarmatians, Budapest, Pazmany Peter Tudományegyetemi Görög Filologiai Intezet.
- HERODOTOS, 1973. Herodot Tarihi, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- HERRMANN, A., 1933. "Die Saken und der Skythenzug des Dareios", Archiv für Orientforschung, I, ss. 157- 170.
- HİNZ, W., 1939. "Zur İranischen Altertumskunde", Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft, 93, ss. 363- 380.
- IVANTCHİK, A.- PARZİNGER, H., 2001. Steppenvölker Eurasiens, Moskau, Deutscher Archaeologischer Institut.
- JETTMAR, K., 1966. "Mittelasien und Sibirien in Vortürkischer Zeit" Handbuch der Orientalistik, I,V,5, ss. 1- 105.
- JUNGE, J., 1939. Saka- Studien, Der Ferne Nordosten im Weltbild der Antike, Leipzig, Dieterische Verlagsbuchhandlung.

- KAFESOĞLU, İ., 1966. "Tarihte "Türk" Adı", Reşid Rahmeti Arat İçin, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 306- 319.
- KALAÇ, M., 1941. "M.Ö. 745- 620 Yükseliş Çağında Büyük Asur İmparatorluğunun Anadolu'ya Yayılışı", Sumeroloji Araştırmaları Dergisi, I, ss. 982- 1019.
- KINAL, F., 1987. Eski Anadolu Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KRETSCHMER, K., 1921. "Scythae", Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, IIAI, ss. 923- 942.
- KRETSCHMER, K., 1927. "Sirakes", Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, ss. 283- 285.
- KSENOPHON, Anabasis, (çev. H. Örs), Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
- LANDSBERGER, B.- BAUER, T., 1927. "Zu neuveröffentlichten Gesichtsquellen aus der Zeit von Asarhaddon bis Nabionid", Zeitschrift für Assyriologie, 3/37, ss. 60- 98.
- LEHMANN- HAUPT, von C. F., 1921. "Kimmerier", Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, XI, 1, ss. 398- 434.
- LEVY, J., 1926. "Kimmerler und Skythen in Vorderasien", Reallexion der Vorgeschichte, VI, ss. 347- 349.
- LIU MAU-TSAI, 1958. Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Turken (Tu-Küe), I, Wiebaden, Otto Harrasskowitzs.
- MEMİŞ, E., 1987. İskitler'in Tarihi, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- MİNNS, E. H., 1970. "The Scythians and Northern Nomads", The Cambridge Ancient History, IX, ss. 187- 205.
- MORDMANN, A. D., 1870. "Über die Keilinschriften zweiter Gattung", Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft, XXIV, ss. 1- 85.
- MORİ, M., 1978. "Çin Kaynaklarındaki Türk veya Türük Adları", Türk Kültürü El Kitabı, II/1-b, İstanbul, ss. III- XV.
- MUNKACSI, B., 1925. "Die Bedeutung des Namens der Türken", Körösi Csoma-Archivum, I, ss. 59- 63.
- NEMETH, G., 1932. "Der Volksname Türk", Körösi Csoma-Archivum, II/4, ss. 275- 281.
- ORKUN, H. N., 1987. Eski Türk Yazıtları, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ORKUN, H. N., 2004. Türk Sözü'nün Aslı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- RICE, T. T., 1958. The Scythians, London, Thames and Hudson.
- ROLLE, R., 1979. Totenkult der Skythen, I, Berlin- New York, Walter de Gruyter..
- ROLLE, R., 1980. Die Welt der Skythen, Frankfurt, Verlag C.J. Bucher.
- ROSTOVITZEFF, M. İ., 1969. "The Sarmatae and the Parthians", Cambridge Ancient History, III, ss. 91- 104.

- ROUX, J. P., 1999. Altay Türklerinde Ölüm, Çev. A. Kazancıgil, İstanbul, Kabcı Yayınevi.
- SCHMÖKEL H., 1961. Kulturgeschichte des Alten Orients, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag.
- SEVİN, V., 1982. "Frygler", Anadolu Uygarlıkları, II, İstanbul, Görsel Yayınlar, ss. 247- 274.
- SEVİN, V., 1982. "Lydialılar", Anadolu Uygarlıkları, II, İstanbul, Görsel Yayınlar, ss. 275- 308.
- SEYİDOF, M., 1989. Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken, Bakü, Yazıcı Neşriyatı.
- SMİRNOV, K. F., 1953. "İtogi İ Oçerednie Zadaçi İzuçeniya Sarmatskih Plemen İ ih Kulturi", Sovetskaya Arheologiya, XVII, ss. 133- 148.
- STRECK, M. 1975. Assurbanipal und die letzten Assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's, I, Leipzig, Nationales Druckhaus.
- STRABON, 1969. The Geography of Strabo, Çev. H. L. Jones, Cambridge, Harvard University Press.
- TANSUĞ, K., 1949. "Kimmerlerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu ile Münasebetleri", Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, VII, 4, 1949, ss. 535- 550.
- TARHAN, M. T., 1984. "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri, I, Ankara, 1984, s. 109- 120.
- TAUBLER, E., 1909. "Zur Geschichte der Alanen", KLIO, Beitrage zur Alten Geschichte, 9, ss. 14- 28.
- TOGAN, A. .Z. V., 1987. "Sakalar (VI)", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 23, ss. 30- 34.
- ÜNAL, V., 1982. "Zwei Graeber eurasischer Reiter Nomaden im nördlichen Zentralanatolien", Beitrage zur Allgemeinen und Vergleichenden Archaeologie, 4, 65- 81.
- VERNADSKY, G., 1943. A History of Russia, Ancient Russia, New Haven, Vale University Pres.
- VINOGRADOV, V. B., 1965. "Sirakskih Soyoz plemena Severnom Kavkaze", Sovetskaya Arheologiya, I, 108- 121.
- WERNER, R., 1961. "Geschichte des Donau-Schwarzmeer-Raumes im Altertum", Abriss der Geschichte der Antiker Randkulturen, München, ss. 83- 150.